

**Prof. dr. sc. Mirjam Damaška:
ZAHVALA
održana na dodjeli počasnog doktorata
na Sveučilištu u Zagrebu 28. lipnja 2012.**

U poznim godinama života preostaje nam malo zadovoljstava koja doista raduju. Odluka Sveučilišta u Zagrebu da mi dodijeli počasni doktorat spada u kategoriju tih rijetkih i zato dragocjenih radosti. Nije ju prouzročila samo činjenica da mi počast odaje institucija koja je već stoljećima nerazdvojno povezana s intelektualnim životom rodnog kraja. Prouzročila ju je i gesta *Almae Matris* da me velikodušno prihvati kao razmetnog sina koji se vraća očinskom ognjištu, makar samo na dan-dva. Nije me zaboravila, premda sam ju kao redoviti profesor napustio prije više od četrdesetak godina. Red je stoga da izrazim duboku zahvalnost članovima Fakultetskog vijeća Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koji su predložili da mi se dodijeli počasni doktorat, Stručnom povjerenstvu koje je taj prijedlog podržalo i Senatu Sveučilišta koje ga je usvojilo. No red je da sa zahvalnošću spomenem i neke od osoba bez čijeg doprinosa ne bih došao u obzir za počast koja mi se iskazuje. Istina je da velika većina njih nije više među nama, ali ću zamisliti da nas i te osobe gledaju s nebeskih balkona.

Želim ponajprije spomenuti majku i oca, koji su me od malih nogu podržavali i poticali moju sklonost prema knjizi, umjetnosti i učenju stranih jezika. Usadili su u mene i moralne principe, koji su mi poslužili kao putokaz u teškim trenucima. Samopožrtvovno su me podržali u teškoj odluci da napustim domovinu, iako su se time osudili na starost bez jednog od dvojice voljenih sinova. Njihovu smrt ne ću nikad u potpunosti prežaliti. Rani utjecaj na moj intelektualni razvoj imao je moj ujak, filozof, estetičar i pedagog Marijan Tkalčić. Bio je prvorazredan intelektualac i ljepoduh s istančanim smislom za *ars pulcrae cogitandi*. Njegova predavanja o estetici bila su tako zanimljiva i puna izražajnih bravuroznosti da ih nisu dolazili slušati samo studenti Filozofskog fakulteta. Od njega sam preuzeo naviku zapisivati dojmove o pročitanoj u osobni *florilegium*, koji već istiskuje knjige na policama moje biblioteke. Nagovorio me je i da studiram pravo.

Tijekom studiranja pokupio sam niz intelektualnih dugova, ali sam ostao najviše dužan profesorima Stanku Franku i Jurju Andrassyju. Stanko Frank, pravni filozof i kriminalist, danas je gotovo potpuno zaboravljen, premda bi se misliocem njegova kalibra mogla ponositi svaka pravna škola. Imenovao me je demonstratorom, pa smo se u njegovu kabinetu sastajali jedanput tjedno na razgovor. Njegova je zasluga da su me na drugoj godini studija privukli problemi kaznenog prava. Neko vrijeme prije iznenadne smrti povjerio mi je

rukopis svog udžbenika, s napomenom da se ne ustručavam staviti kritične primjedbe. Kao nevježa nisam tom poslu bio ni približno dorastao, ali me je Frankovo povjerenje potaknulo da počnem razmišljati o akademskoj karijeri. Na trećoj godini studija Juraj Andrassy razotkrio mi je zastor pred aspektima međunarodnog javnog prava, koji me još uvijek zaokupljaju, posebno u svezi s pravnom odgovornošću država i učinkovitošću međunarodnog pravosuđa. Nakon što sam za njegov seminar napisao manji rad o teoriji francuskog internacionalista Georgea Scellea (“podvostručenje funkcija”), predložio mi je da taj rad prevedem na francuski (koji mi je tada bio bliži od engleskoga) te da ga pošaljem Akademiji za međunarodno pravo u Haagu. Rad ih se očito dojmio jer sam od Akademije dobio stipendiju kako bih sudjelovao na njezinom ljetnom zasjedanju. To je za studenta četvrte godine prava bila velika stvar, a u to vrijeme i rijetka prilika za put u zapadnu Europu.

Po završetku studija očekivao sam da će mi biti ponuđeno mjesto asistenta na Katedri za međunarodno javno pravo. No kad sam se vratio s odsluženja vojnog roka, profesor Andrassy mi je savjetovao da se posvetim pravnoj praksi jer na Pravnom fakultetu kao nepartijac nemam izgleda za akademsku karijeru. Sredinom pedesetih godina bio je to sasvim razborit savjet. No za mene se tada zainteresirao Frankov zet, profesor kaznenog postupnog prava Vladimir Bayer. Vjerovao je da imam izgleda postati njegov asistent: poznao je Vladimira Bakarića i zamolio ga za podršku. Je li Bakarić doista intervenirao meni u prilog, nije mi poznato. No kad se o mom izboru za asistenta raspravljalo na sjednici Savjeta Pravnog fakulteta, svi su njegovi politički utjecajni članovi glasovali za mene. Moguće je stoga da za početak akademske karijere moram biti zahvalan tadašnjem šefu hrvatske Komunističke partije, koji mi je bio izrazito antipatičan.

Bayera sam iznimno cijenio, premda moji odnosi s njim nisu uvijek bili najbolji. Bio je originalan teoretičar, kadar duboko ponirati u procesnu problematiku i pisati o njoj kristalno jasnom prozom. Umnogome je utjecao na moju doktorsku disertaciju, a neke njegove misli o položaju okrivljenika i dokazivanju poslužile su mi u američkom dijelu karijere kao skela za neke porredbenopravne konstrukcije. Neke od njih zahtijevale su, doduše, da tu skelu djelomično odbacim, ali je pitanje bi li bez nje neke moje teorije poprimile formu u kojoj su ugledale svjetlo dana. Kao vrstan povjesničar, Bayer je u meni pobudio i sklonost za povijesna istraživanja. Njemu dugujem običaj odlaziti u bogatu knjižnicu rijetkih knjiga koja resi Pravni fakultet Yale, listati *consilia* srednjovjekovnih pravnika i osluškiavati disanje davno minulog vremena. Pišući o dokaznim teorijama kasnog srednjeg vijeka, često sam mislio na Bayera. Rad na nekima od tih radova pružio mi je više veselja od pisanja knjiga kojima dugujem akademski uspjeh.

Odnose s Bayerom zagorčili su moji kontakti s Pennsylvanijskim sveučilištem u Philadelphiji. Njima moram posvetiti nekoliko riječi prije nego što

se osvrnem na razloge koji su me naveli da u četrdesetoj godini života napustim Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu kao njegov redoviti profesor. Od 1966. do 1968. boravio sam u Philadelphiji kao gostujući profesor na Pravnom fakultetu Sveučilišta Pennsylvania. Iako mi je zagrebački Pravni fakultet odobrio taj dvogodišnji dopust, Bayeru moja odsutnost nije bila draga. To je bilo razumljivo, jer je tijekom tog razdoblja sam snosio teret nastave iz kaznenog procesnog prava. Mučila ga je i bojazan da ću ostati u Americi. Njegova je bojazan bila opravdana jer mi je sredinom 1968. Sveučilište Pennsylvania ponudilo trajno zaposlenje (*tenure*). S profesionalne točke gledišta ponuda je bila primamljiva. Uvjeti za znanstveni rad u Philadelphiji bili su mnogo bolji nego u Zagrebu. Privlačio me pristup pravu koji se tada širio vodećim američkim pravnim fakultetima i otvarao vrata funkcionalnoj integraciji raznih disciplina – navlastito ekonomije i političkih znanosti – u rješavanje teorijskih i praktičnih problema. Atmosfera u tamošnjoj akademskoj sredini bila je osim toga povoljnija za razvijanje klice nekih mojih ideja o poredbenom pravu od atmosfere koju sam mogao očekivati u Zagrebu. Tu prije svega mislim na spremnost profesora da čitaju i komentiraju rane verzije radova svojih kolega. No ipak je prevagnulo srce koje me vuklo u domovinu: ponudu sam odbio i vratio se u Zagreb. Povratku je puno pridonijela i trenutačna politička situacija u zemlji: nakon pada Rankovića, liberalna strujanja izbila su u gotovo svim republikama bivše Jugoslavije. Naveliko se govorilo o potrebi za reformom autoritativnog kaznenog zakonodavstva, a iz Zagreba su me neki odgovorni ljudi uvjerali da će mi u njezinoj provedbi pripasti značajna uloga. Očekivao sam stoga da će mi doprinosti domaćem zakonodavstvu i domaćoj kaznenopravnoj znanosti nadoknaditi nepovoljnije uvjete da se bavim poredbenim pravom.

Neka od tih očekivanja su se i ostvarila. Dskora po povratku bio sam imenovan predsjednikom saborske Potkomisije za reformu kaznenog prava, i u tom svojstvu održavao redovite kontakte s tadašnjim potpredsjednikom Sabora. Sastajao sam se i s nekim drugim važnijim hrvatskim političarima, što je u meni stvorilo dojam – točnije iluziju – da mogu utjecati na njihovo mišljenje. Kao vršilac dužnosti dekana Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu bio sam upleten u nedovoljno poznate teškoće oko nastojanja da se Miko Tripalo dovede na taj fakultet, a predsjedao sam i sjednici na kojoj je bio izabran za predavača. U profesionalnoj domeni, zadovoljstvo mi je bio povoljan odjek što ga je u stručnim krugovima i pravosudnoj praksi bivše Jugoslavije izazvao jedan moj rad o nezakonito prikupljenim dokazima.

Pad liberalnoga hrvatskoga političkoga vodstva teško me je pogodio, ne samo zbog moje prohrvatske orijentacije nego i zbog uvjerenja da je liberalnoj varijanti komunizma odzvonilo i u Hrvatskoj i u drugim republikama te da će njegova autoritativna verzija uspostaviti prijašnju, meni dobro poznatu, ideološku sputanost u pravu i pravnoj znanosti. Bio sam uvjeren da se za mog života ne će više tolerirati suradnja nepartijaca poput mene u rješavanju

važnijih pitanja društvenog života. O tom da će se za manje od dva desetljeća raspasti Sovjetski Savez, a potom i Jugoslavija, te da će se Hrvatska osamostaliti, o tom nisam ni sanjao. Sve u svemu, od razloga koji su me naveli da odbijem američku ponudu stalnog zaposlenja ostala je samo sentimentalna povezanost s rodnim krajem. Njezinu težinu olakšao mi je stav roditelja. Kao što sam prije spomenuo, nagovarali su me da napustim zemlju: dijelili su moje pesimističke političke prognoze i (neopravdano) strahovali za moju osobnu sigurnost. Teška srca rekao sam im *zbogom* i potkraj prosinca 1971. otputovao u Philadelphiju.

Prvom dijelu mog profesionalnog života došao je kraj.

Početak njegova drugog dijela bio je zaista mukotrpan. Znanje pravnika nije prenosivo iz zemlje u zemlju, kao što je to s matematičarima, inženjerima ili liječnicima: pravnik mora u novoj sredini započeti pravnu naobrazbu *ab ovo*. Iskustva koja sam stekao kao gostujući profesor pripremila su me donekle na uklapanje u novu sredinu, a tijekom dviju godina ranijeg boravka u Americi dobro sam se upoznao s nekim granama američkog prava. No kao redovitog profesora bio me je zapao pun teret nastave (*full teaching load*), pa sam bio primoran držati predavanja i iz nekih pravnih područja kojima sam se kretao uronjen u omaglicu nedovoljnog poznavanja. Učio sam, takoreći, paralelno sa svojim studentima. Poslovi upravljanja fakultetom bili su mi također nepoznati. Netom po dolasku bio sam zapljusnut dužnostima u raznim fakultetskim povjerenstvima, koja su se pri donošenju odluka služila meni nepoznatim postupcima i kriterijima. Sudjelovanje na sjednicama nastavničkog vijeća bilo je za mene posebno intenzivan izvor nelagode: diskutanti bi često aludirali na meni nepoznate osobe i događaje, baratajući meni nedostupnim znanjem. To mi je otežavalo razumijevanje i onih predmeta na dnevnom redu sjednice u pogledu kojih mi je bilo neugodno suzdržati se od glasovanja.

Nije mi dovoljno jasno kako sam u samo nekoliko godina uspio prevladati raznovrsne prepreke zadovoljavajućem stupnju aklimatizacije i objaviti dvije oveće studije koja su na mene skrenule pozornost nekih vodećih američkih pravnih fakulteta. Siguran sam, međutim, da u tome ne bih uspio bez nesebične pomoći supruge Marije, koja je napustila mjesto na zagrebačkom javnom tužiteljstvu i pridružila mi se neko vrijeme nakon mog odlaska iz domovine. Preuzela je na sebe ne samo teret vođenja kućanstva nego i složene poslove s bankama, burzovnim mešetarima i osiguravateljskim društvima, bez kojih je život u Americi nezamisliv. Oslobođen poslova i briga svagdašnjice, mogao sam se od jutra do mraka posvetiti akademskoj karijeri. U studiju američkog prava, napose njegovih ustavnih aspekata, pomoglo mi je nekoliko fakultetskih kolega, ali sam u pogledu poredbenopravnih problema bio uglavnom prepušten samome sebi. Od samotarenja na tom području spasio me mladi kolega profesor Bruce Ackerman. S iznimnim talentom da se uživi u situacije koje stvara nesuglasje pravnih sustava, pomagao mi je u prvim zadjevicama s teoretskim

osmišljavanjem tih situacija. Satima bismo razglabali o tim nesuglasjima i mogućnostima da se one ublaže ili otklone. To nas je zbližilo, pa smo ubrzo postali bliski prijatelji. Njegovu odluku o prelasku na Pravni fakultet Yale, na kojem je diplomirao, osjetio sam kao bolan profesionalni i osobni gubitak.

Slučaj je htio da sam neko vrijeme nakon njegova odlaska u New Haven došao u sukob s dekanom fakulteta, pa se u akademskim krugovima proširila vijest da namjeravam napustiti Sveučilište Pennsylvania. Za nekoliko tjedana dobio sam ponude od Berkeleya, Harvarda i Yalea da provedem godinu dana kao gostujući profesor na pravnim fakultetima tih sveučilišta. Bilo mi je jasno da žele ispitati zaslužujem li da mi ponude stalno zaposlenje. Bez mnogo razmišljanja, a zbog spomenute bliskosti s Ackermanom, odlučio sam provesti godinu dana na Yaleu. No kad mi je potkraj drugog semestra Pravni fakultet Yale ponudio profesuru, počeo sam odugovlačiti s prihvatom ponude. Naime, za boravka u New Havenu Harvard me je pozvao da sa suprugom dođem u kraće posjete, pa nam se život u bostonskom predgrađu učinio privlačnijim od života u tada još izrazito provincijalnom New Havenu. To me je ponukalo na pregovore s Harvardom: želio sam u što kraćem roku isposlovati plaćeni dopust da započnem rad na knjizi o tipovima pravosuđa, čije sam obrise već nazirao. Kad su se ti pregovori izjalovili, a Yale pristao na rani plaćeni dopust, supruga i ja smo odlučili ostati bar privremeno u New Havenu te pokušati priviknuti se na tamošnji ritam života. Dekan Pravnog fakulteta u Berkeleyju Sanford Kadish uvjeravao me da će nas – ako se ne priviknemo – Berkeley rado prihvatiti. No privremeno se rješenje pretvorilo u trajno. Pomalo samostanski život u krugu profesora s Yalea pogodio je mom znanstvenom radu, New Haven je postupno odbacio svoje provincijalno ruho, a blizina New Yorka omogućavala nam je da se koristimo pogodnostima velegrada. Skrasili smo se tako u jugozapadnom kutku Nove Engleske, pa sam tu u proteklih tridesetak godina napisao svoje najzapaženije radove.

O tim radovima ne ću govoriti da ne zadrem u domenu promotora, ali je red spomenuti njihovu genezu i utjecaje na njih. Ima ih koji misle da je Max Weber glavno nadahnuće za američki dio mojeg opusa. To je mišljenje pogrešno. Weberov utjecaj na mene je nepobitan, ali se proteže samo na onaj dio mojih radova koji se bave tipovima pravosuđa. Prvi poticaj za njihovu izgradnju nije mi pružio taj veliki njemački sociolog, nego dramatični kontrasti koje sam prilikom dvogodišnjeg boravka u Americi zamijetio u kontinentalnoeuropskom i američkom pravosuđu. Zapanjila me, na primjer, lakoća kojom su se američki suci, pa i oni nižih sudova, oslobađali vezanosti na propise. Bez vidljivih inhibicija, poput faunova u debisijevesko poslijepodne, proglašavali bi njima nepoćudne propise protuustavnima i upletali se u reforme društvenih institucija. Došao sam tada na pomisao da bi se opreka njihova stava s mnogo skromnijom ulogom kontinentalnoeuropskih sudaca mogla izraziti na kontinuumu između dvaju tada još nedefiniranih graničnih oblika (*terminusa*) pravosudne organizacije. No, na tu sam pomisao došao prije nego što sam počeo sustavno proučavati Webera.

Njegova koncepcija klasične birokracije pomogla mi je u konstrukciji hijerarhijskog tipa pravosuđa, ali za antipod tog tipa za paritetno pravosuđe nisam u Webera mogao pronaći uzor. Izgradio sam taj tip potenciranjem nekih obilježja što sam ih bio zapazio u američkoj administraciji i pravosuđu. Ni moji tipovi reaktivne i aktivističke države nisu poniknuli iz Weberovih tipologija. Konstruirao sam ih samostalno suprotstavljanjem ograničenog dometa državnih funkcija u Americi pojmovno neograničenom dometu tih funkcija u totalitarnim režimima. O tome sam često vodio razgovore s Bruceom Ackermanom, koji je u to vrijeme već postao jednim od najpoznatijih američkih profesora prava i političkih znanosti. Čini mi se da tim razgovorima dugujem više nego pročitanim knjigama raznih politologa. Istina je da se svi moji modeli bez obzira na to je li Weber kumovao njihovoj nastanku mogu podvesti pod njegov pojam “idealnih tipova”. No bilo bi pogrešno misliti da sam proučavao njegovu metodologiju prije nego što sam pristupio poslu. Njegov esej o metodologiji *Objektivnost u društvenim znanostima* pročitao sam tek nakon što su me na nj upozorili njemački sociolozi na jednom simpoziju o mojoj knjizi *Lica pravosuđa i državna vlast*. Moglo bi se stoga reći da sam, kad su posrijedi “idealni tipovi”, bio u položaju u kojem se u pogledu proznoga govora našao Molièreov *bourgeois gentilhomme*. Kad se osvrnem na vlastitu prošlost kako bih ustanovio što najviše dugujem Weberu, ispada da se taj dug sastoji u poticaju da nastavim proučavati afinitet određenih oblika pravosudne organizacije prema određenim oblicima državne vlasti, premda su me mnogi kolege nagovali da se posvetim drugim znanstvenim projektima.

U radovima o dokazivanju koje sam objavio po dolasku u Ameriku nema ni traga Weberu. Umjesto Weberova, u njima se nazire utjecaj Vladimira Bayera. Njegove su mi misli često služile samo kao odskočna daska u potrazi za vlastitim rješenjima, ali ja i taj utjecaj smatram dragocjenim. Sva je prilika da bez oslonca u Bayeru ne bih zapazio neka poredbenopravna pitanja s kojima sam se uhvatio u koštac, a čije je rješenje dobro prihvaćeno u stručnim krugovima. Sasvim neočekivano, Kinezi su nedavno preveli sve moje radove o dokazima i objavili ih u knjizi posvećenog mom 75. rođendanu.

Moji radovi o međunarodnom kaznenom pravu proizašli su pak iz odnosa s domovinom, pa o tim odnosima moram kazati nekoliko riječi. Osobne veze s rodnim krajem nisam nikad prekinuo: slično Anteju koji je dirao zemlju da poveća snagu, vraćao bih se svake godine na domaće tlo da mi nostalgija ne nagriže energiju. No profesionalne veze s domovinom kao da su prerezale neke nevidljive škaru. Te je veze tek 1985. uspostavio profesor Zvonimir Šeparović pozvavši me da sudjelujem u radu Žrtvoslovnog kongresa koji je bio organizirao u Zagrebu. Šeparović me je tom prilikom potaknuo i na osnivanje lokalnog ogranka AMAC-a za Novu Englesku. Kad se pak nad Hrvatsku nadvila ratna opasnost, briga za domovinu navela me je na intenzivnu, iako sasvim neplodnu, aktivnost. U *New York Timesu* od 16. srpnja 1991. napao sam, primjerice, tezu da nacionalna gibanja u Sloveniji i Hrvatskoj treba slomiti oružnom silom,

a prilikom jednog posjeta Atlanti neuspješno sam nastojao nagovoriti bivšeg američkog predsjednika Cartera da intervenira u jugoslavenske razmirice i spriječi izbijanje rata. Mučila me je bojazan da ono što se činilo zorom hrvatske samostalnosti neće ugledati svjetlo dana.

Poticaj da se posvetim međunarodnom kaznenom pravom pružio mi je, međutim, postupak Haaškog suda protiv generala Blaškića. U ranoj fazi tog postupka tadašnji me hrvatski veleposlanik u Haagu Branko Salaj zamolio da Blaškiću nađem pouzdanog američkog branitelja. Kad sam ga našao, taj odvjetnik, bivši student Yalea, počeo me redovito konzultirati o otvorenim problemima međunarodnog kaznenog prava. Ono je bilo još u povojima i ostavljalo mnogo prostora za kreativnu pravnu maštovitost. Konzultacije s tim odvjetnikom i povremena suradnja s Ministarstvom pravosuđa u njegovim odnosima s Haaškim sudom ponukali su me da praktične probleme koji su iskrsnuli pokušam teorijski obraditi. Nastalo je tako nekoliko mojih studija o međunarodnom kaznenom pravu, od kojih će neke biti objavljene tek potkraj godine.

Napomenama o genezi radova i utjecajima na njih prišao sam kraju izlaganja. No budući da sam se opsežno osvrnuo na razloge koji su me nagnali da napustim domovinu, dobro je da završim s nekoliko riječi o tome kako danas gledam na tu sudbonosnu odluku. Kad mi se postavi pitanje jesam li tom odlukom zadovoljan, običavam odgovoriti prilagodbom Nitzscheova razlikovanja apolonijjskih i dionizijjskih nagona u nama. Ako stavim težište na intelektualne aspekte svoje apolonijjske orijentacije, ispada da je dobro što sam se otisnuo u svijet: da sam ostao u domovini, ne bih u profesionalnom pogledu imao prilike postići ono što sam postigao u tuđini. No zadovoljenje intelektualnih potreba i profesionalna dostignuća samo su dio životnog iskustva. Uzmem li pak dionizijjske emocije u obzir, ocjena mog odlaska u tuđinu postaje vrlo zamršena. Ne može se reći da mi život u Americi ne pruža dionizijjska zadovoljstva, ali je stil kojim se živi u starom kraju bliži mojim iskonskim potrebama.

Ima dana kad nostalgijom natopljene uspomene na stari kraj isplivaju iznad naslaga godina, pa mi se tada čini da bih bio sretniji da sam ostao u domovini. Ne spadam u one ljude iz dijaspore koji su kadri u potpunosti se prilagoditi životu u tuđini i koji su potpuno oslobođeni nostalgije. Što se mog iskustva tiče, vrijedi Horacijeva primjedba da oni koji odlaze u prekomorje mijenjaju podneblje, ali ne i dušu: *Caelum non animam mutant qui trans mare currunt*. Budući, dakle, da mi je duša ostala u Hrvatskoj, moji apolonijjski i dionizijjski nagoni često se sukobljavaju s neodređenim ishodom.

Ti mi sukobi čine počasni doktorat moje *Alma Mater* dodatno cijenjenim, jer je kadar te sukobe ublažiti. Priznanje Sveučilišta u Zagrebu pruža mi, naime, ne samo apolonijjska zadovoljstva. Za mene je to sveučilište ujedno i jedan od simbola voljene Hrvatske, pa je slijedom toga blisko i mojim dionizijjskim nagonima. Izgleda mi stoga kao da su si te dvije suprotstavljene sastavnice moje osobnosti pružile ruku. Stoga još jednom hvala svima koji su pridonijeli odluci da mi se dodijeli počasni doktorat. Neka živi, cvjeta i raste Zagrebačko sveučilište!